

شهادت از طریق ویدئوکنفرانس و رویه دادگاه‌های بین‌المللی کیفری در پذیرش آن*

- هیئت‌الله نزدی منش^۱
- وحید بذار^۲

چکیده

فناوری‌های نوین ارتباطاتی که با پیدایش اینترنت بسیار برجسته شدند، بر اکثر حوزه‌های حقوق بین‌الملل - از جمله رسیدگی قضایی بین‌المللی - تأثیر گذارده‌اند. ادای شهادت از طریق ویدئوکنفرانس یکی از مواردی است که موضوع استفاده از فناوری در دادگاه‌های کیفری بین‌المللی را مطرح می‌کند. این دادگاه‌ها که در آغاز با اعلام پیش‌شرط‌های متعدد، ادای شهادت از طریق ارتباط ویدئویی را تنها در موارد بسیار استثنایی می‌پذیرفتند، به تدریج و با رشد فزاینده فناوری، صلاحیت خود را برای پذیرش چنین امری بسیار موسع تفسیر نمودند. در واقع، همان‌طور که در روند تغییر رویکرد دادگاه‌های کیفری بین‌المللی از جمله دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق، دادگاه کیفری بین‌المللی رواندا، دادگاه ویژه سیرالئون و دیوان کیفری بین‌المللی نسبت به پذیرش ادای

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۱۰ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۸/۲۹.

۱. استادیار دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسئول) (hnajandimanesh@gmail.com).

۲. دکتری حقوق بین‌الملل (vahidbazzar@gmail.com).

شهادت از طریق ویدئوکنفرانس قابل مشاهده است، فناوری‌های نوین ارتباطاتی توانسته‌اند به عنوان یک واقعیت عینی در جامعه بین‌المللی، خود را به حوزه رسیدگی قضایی بین‌المللی تحمیل نمایند.

واژگان کلیدی: شهادت، ویدئوکنفرانس، دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق، دادگاه کیفری بین‌المللی رواندا، دادگاه ویژه سیرالئون.

مقدمه

«فناوری»^۱ های نوین ارتباطی و اطلاعاتی از حدود ۳۰ سال پیش و با پیدایش «اینترنت»^۲ بسیار برجسته شدند و به سرعت گسترش یافتند. این فناوری‌ها منجر به ایجاد فضای جدیدی به نام «فضای سایبری»^۳ شده‌اند که بر خلاف سایر عرصه‌ها مثل زمین، هوا، دریا و حتی فضای ماورای جو، ماهیتی غیر قابل لمس دارد (نژندی‌منش و بدار، ۱۳۹۶: ۱۲).

تحولات فناوری، روندی را در جامعه بین‌المللی ایجاد کرده‌اند که هیچ یک از عرصه‌ها از تأثیرات آن مصون نمانده و این واقعیت غیر قابل انکار، به طرز اجتناب‌ناپذیری بر اکثر حوزه‌های حقوق بین‌الملل تأثیر گذاشته است. دادگاه‌های بین‌المللی کیفری نیز از این تحولات تأثیر پذیرفته‌اند.^۴ فناوری‌هایی که ممکن است در دادگاه‌های بین‌المللی کیفری مورد استفاده قرار بگیرند، فناوری‌های ارتباطاتی هستند.^۵ علاوه بر اینکه از فناوری‌های نوین می‌توان برای ارسال مدارک و شواهد به دادگاه‌های بین‌المللی کیفری استفاده نمود، این فناوری‌ها در موارد عدم حضور «شاهد»^۶ یا

1. Technology.

2. Internet.

3. Cyberspace.

۴. تأثیرپذیری دادگاه‌های کیفری بین‌المللی از تحولات فناوری در حالی است که در برخی از مناطق دنیا -برای مثال در ایالت «کوینزلند» (Queensland) استرالیا- «رسیدگی الکترونیکی» (Electronic Trial) کیفری امری متداول شده است (Jackson, 2010: 220).

۵. این فناوری‌ها می‌توانند در پیشگیری و کشف جرایم فراملی و بین‌المللی مورد استفاده قرار گیرند (برای مطالعه بیشتر در این باره ر.ک: دمیتس و دیونیسوس، ۱۳۹۷: ۲۵۱-۲۹۱).

6. Witness.

«متهم»^۱ می‌توانند نقش بسیار مفیدی در ادامه روند دادرسی ایفا نمایند. البته به این سبب که عدم حضور فیزیکی متهم می‌تواند ایراد ممنوعیت رسیدگی کیفری «غیابی»^۲ را مطرح نماید، این امر به طور مطلق مورد پذیرش قرار نگرفته است و در رسیدگی‌های کیفری بین‌المللی چندان مبتلا به نیست.^۳

همچنین علاوه بر موضوع حضور مجازی در دادگاه‌های کیفری بین‌المللی که جنبه «شکلی»^۴ دارد و به استفاده ابزاری از فناوری‌های ارتباطاتی مربوط می‌شود، استفاده از این فناوری‌ها در «ماهیت»^۵ دعوی نیز قابل تصور است. کاربرد اخیر هنگامی است که هر یک از «خواهان» یا «خوانده»^۶ از «داده»^۷ یا محتوایی که با فناوری‌های نوین تحصیل شده است - برای مثال «عکس ماهواره‌ای»^۸ - به عنوان

1. Accused.

2. In absentia.

۳. مقررات آیین دادرسی و ادله دیوان کیفری بین‌المللی (قاعده ۱۳۴ مکرر) امکان حضور متهم به صورت ارتباط ویدئویی را صرفاً در بخش یا بخش‌هایی از رسیدگی - پس از درخواست کتبی و بررسی و اجازه شعبه رسیدگی کننده - پذیرفته است (Zakerhossein & De Brouwer, 2015: 216). در واقع، متهم حق حضور در رسیدگی دارد و همان طور که شعبه تجدیدنظر دادگاه کیفری بین‌المللی رواندا در قضیه «زیجی رانی رازو» تصریح نموده است، حضور فیزیکی متهم در دادگاه از قواعد بنیادین و اساسی یک دادرسی منصفانه کیفری است (Zigiranyirazo v. Prosecutor, Case No. ICTR-2001-73-AR73, Decision on Interlocutory Appeal (Appeals Chamber, Oct. 30, 2006), para. 11). حتی در قضیه «نیرو ررا» که شعبه بدوی دادگاه کیفری بین‌المللی رواندا به سبب بیماری متهم و با استناد به ضرورت انجام رسیدگی سریع (Expeditious Trial)، رسیدگی را بدون حضور او ادامه داد (Prosecutor v. Nzirorera, Case No. ICTR-98-44-AR73.10, Decision on Nzirorera's Interlocutory Appeal Concerning his Right to be Present at Trial (Appeals Chamber, Oct. 5, 2007), para. 15). شعبه تجدیدنظر رأی را نقض نمود (Schabas, 2008: 407-408). با این حال، برای نخستین بار شعبه بدوی دادگاه ویژه لبنان در قضیه عیاش و دیگران اجازه می‌دهد تا به اعمال یک متهم به صورت غیابی رسیدگی شود (Prosecutor v. Ayyash and Others, Trial Chamber, Case No. STL-II-OIIPITC, 27 July 2012 and Ayyash and Others, Appeals Chamber, 24 October 2012, (STL-11-01/PT/AC/AR90.1)).

4. Procedural.

5. Merit.

6. Defendant.

7. Data.

8. Sattelite image.

«ادله»^۱ و به منظور اثبات ادعای خود استفاده نمایند که بررسی چنین کاربردی به هیچ وجه موضوع این پژوهش نیست.

این نوشتار از دو بخش تشکیل شده است؛ بخش نخست به مزایا و معایب استفاده از ادای «شهادت»^۲ از طریق «ویدئوکنفرانس»^۳ می‌پردازد و قسمت دوم، اسناد، قواعد و رویه دادگاه‌های کیفری بین‌المللی را در خصوص موضوع مزبور مورد مذاقه و بررسی قرار می‌دهد.

۱. شهادت از طریق ویدئوکنفرانس: مزایا و معایب

در حقوق بین‌الملل کیفری، بر اتخاذ تدابیر لازم نسبت به حمایت از امنیت جسمی و روانی شهود تأکید شده و در این راستا، اقداماتی از جمله استفاده از نام مستعار یا تغییر چهره شهود، در دادگاه‌های کیفری بین‌المللی مورد توجه قرار گرفته است (ابراهیم‌گل، ۱۳۸۶: ۱۹۹). حتی انجام برخی اقدامات در راستای «آماده‌سازی شهود»^۴ برای ارائه یک شهادت مناسب در محضر قضات نیز در دادگاه‌های کیفری بین‌المللی پذیرفته شده است.^۵ البته این تدابیر نباید ناقض حق متهم در برخورداری از یک رسیدگی منصفانه باشند. این دادگاه‌ها سعی نموده‌اند تا با رویکرد منعطف نسبت به پذیرش شهادت به عنوان یکی از ادله، در راستای تحقق عدالت گام بردارند و در این مسیر، علاوه بر شهادت کتبی، شهادت صوتی یا تصویری از قبل ضبط‌شده و شهادت از طریق ویدئوکنفرانس را نیز پذیرفته‌اند (تقی‌پور، ۱۳۹۰: ۲۹). پذیرش شهادت از طریق ارتباط ویدئویی «زنده»^۶ از سوی شاهدی که فرسنگ‌ها دورتر از دادگاه حضور دارد، سبب می‌گردد تا از اتخاذ تصمیمی که با توجه به تمامی واقعیت‌های یک پرونده صادر

1. Evidence.

2. Testimony.

3. Video conference.

4. Witness proofing.

۵. برای مطالعه بیشتر در خصوص فرایند آماده‌سازی شهود در دادگاه‌های کیفری بین‌المللی ر.ک: رضوی فرد و فقیه محمدی، ۱۳۹۰؛ تیلور، ۱۳۸۹.

6. Live.

نشده است و لزوماً عادلانه نیست، پیشگیری شود. پذیرش شهادت از طریق فناوری‌های نوین، نشانه لزوم تحقق «عدالت کیفری»^۱ به عنوان والاترین هدف حقوق بین‌الملل کیفری است. در واقع، اگر شاهدی که دیده‌ها یا شنیده‌های آن می‌تواند مسیر رسیدگی و رأی نهایی را تغییر دهد به سبب معذوراتی از جمله «ناتوانی»^۲ یا «بی‌میلی»^۳ از حضور در محل دادگاه امتناع نماید و اظهارات او استماع نگردد، عدالت اجرا نخواهد شد. اما مهم‌ترین مزیت استفاده از فناوری‌های نوین ارتباطاتی در دادگاه‌های کیفری بین‌المللی، صرفه‌جویی در هزینه و زمان است. همچنین عدم حضور شاهدی که بسیار دورتر از محل برگزاری دادگاه حضور دارد، هزینه‌های مربوط به سفر و ترک شغل او را مرتفع می‌کند. به علاوه، این امر حتی می‌تواند منافی را برای متهم در پی داشته باشد و این فردی را که هنوز جرمش اثبات نشده است، درگیر بازداشت طولانی مدت ننماید (Dutton, 2012: 1289).

به رغم مزیت‌هایی که برای شهادت از راه دور بیان شده، ایراداتی نیز بر این شیوه شهادت وارد است. به لحاظ فنی ممکن است برخی از کشورهای توسعه‌نیافته، زیرساخت و «پهنای باند»^۴ مناسبی برای ایجاد این ارتباط نداشته باشند (Lorenz & Paradis, 2005: 237) و به این سبب، به هنگام ادای شهادت از طریق ویدئوکنفرانس، «سخت‌افزار»^۵ یا «نرم‌افزار»^۶ مورد استفاده دچار نقص فنی شود (جلالی‌فراهانی، ۱۳۸۶: ۸۷) یا داده‌هایی که از این طریق منتقل می‌شوند، به واسطه «حک»^۷ شدن، مورد تحریف و تغییر قرار بگیرند (مؤذن‌زادگان و شایگان، ۱۳۸۸: ۸۱). به لحاظ حقوقی نیز مخالفان معتقدند به این سبب که چنین شهادتی، «چهره به چهره»^۸ نیست، حق متهم نسبت به مواجهه با ادله ارائه‌شده علیه او نقض می‌گردد و چنین شهادتی نمی‌تواند به میزانی که شهادت در حضور متهم

1. Criminal justice.
2. Inability.
3. Unwillingness.
4. Bandwidth.
5. Hardware.
6. Software.
7. Hack.
8. Face to face.

می‌تواند به راستگویی منجر گردد، چنین نتیجه‌ای را به دنبال داشته باشد. همچنین شهادت از راه دور - در مقایسه با شهادت حضوری - نمی‌تواند فرصت ارزیابی رفتار و صداقت شاهد را برای قضاوت فراهم آورد و با عدم ایجاد توازن میان منافع طرف‌های رسیدگی، «دادرسی منصفانه»^۱ را تضمین نمی‌کند (Dutton, 2012: 1285, 1298). به علاوه، حق متهم نسبت به مواجهه، ارزیابی و پرسش از شاهد^۲ - که در اساسنامه دادگاه‌های بین‌المللی تصریح گردیده است^۳ - لطمه می‌بیند (Combs, 2011: 329). ایراد دیگری که در این خصوص مطرح می‌شود، نقض اصل «بی‌واسطگی»^۴ است که براساس آن، شهادت باید به صورت شخصی ارائه گردد (De Smet, 2009: 420). به هر حال، با توجه به اینکه جرم از امور اتفاقیه است و تحصیل سند کتبی جز در خصوص برخی از جرایم معین امکان‌پذیر نیست، به رغم برخی مضرات شهادت نمی‌توان از آن صرف نظر کرد (آخوندی، ۱۳۶۸: ۱۱۶-۱۱۸).

با وجود ایرادات فوق، دادگاه‌های بین‌المللی کیفری بر شهادت «شفاهی»^۵ به عنوان دلیل تأکید دارند.^۶ اما فناوری‌های نوین ارتباطاتی، این رویکرد دادگاه‌های مزبور را تعدیل کرده‌اند. استفاده از شهادت از طریق ویدئوکنفرانس که برای نخستین بار در سال ۱۹۹۶ میلادی - در قضیه «تادیچ» در دادگاه بین‌المللی کیفری یوگسلاوی سابق - اتفاق افتاد، با گذر زمان، بیش از پیش در رسیدگی‌های کیفری بین‌المللی متداول گردید.

1. Fair trial.

۲. در مواجهه شاهد و متهم اصولاً دو هدف دنبال می‌گردد؛ نخست اینکه متهم به راحتی بتواند شاهد را مورد پرسش قرار دهد و دوم اینکه با دیدن چهره به چهره یکدیگر، احتمال دروغ کاهش یابد (مهرافشان، ۱۳۹۳: ۱۷۰).

3. Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, art. 21 (4)(e); Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda, art. 20(4)(e), Statute of the Special Court for Sierra Leone (SCSL), art. 17 (4)(e); Rome Statute of International Court of Justice, art. 67(1)(e).

4. Immediacy.

۵. Oral (viva voce). شهادت شفاهی در رسیدگی‌های دادگاه «نورمبرگ» (Nuremberg) اهمیت چندانی نداشت و در اغلب موارد، ادله ماهیتاً کتبی بودند (Schabas, 2016: 1081).

۶. دادگاه‌های غیر کیفری بین‌المللی از جمله دیوان بین‌المللی دادگستری، تمایل چندانی به پذیرش شهادت به عنوان ادله ندارند (سادات میدانی، ۱۳۹۴: ۲۳۹).

درواقع، با پیشرفت فزاینده فناوری، تأثیرپذیری این دادگاه‌ها از تحولات فناورانه بیشتر شده است.

در این نوشتار تلاش شده است تا با انتخاب دادگاه‌های کیفری بین‌المللی از برهه‌های زمانی متمایز، این تفاوت در عمل نشان داده شود. از این رو، در قسمت بعدی این نوشتار، به بررسی رویکرد دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق، دادگاه کیفری بین‌المللی روآندا، دیوان بین‌المللی کیفری و دادگاه ویژه سیرالئون پرداخته می‌شود.

۲. رویه دادگاه‌های بین‌المللی کیفری در پذیرش شهادت از طریق

ویدئوکنفرانس

در این قسمت، در پرتو مسائل مقدماتی که پیشتر مطرح شد، به بررسی رویکرد محاکم بین‌المللی کیفری (اعم از موردی، دائمی و مختلط) در خصوص پذیرش شهادت از طریق ویدئو کنفرانس پرداخته می‌شود. آغاز این روند، همان‌گونه که مطرح شد، در رسیدگی‌های دادگاه بین‌المللی کیفری برای یوگسلاوی سابق است. بنابراین ابتدا به رویه این دادگاه پرداخته می‌شود.

۱-۲. دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق^۱

در حقوق بین‌الملل کیفری، موضوع ارائه شهادت از طریق ویدئوکنفرانس برای نخستین بار در قضیه معروف «تادیچ» در دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق مطرح گردید و این در حالی بود که مقررات آیین دادرسی و ادله دیوان هیچ مقرره‌ای در این خصوص نداشت. دیوان تصریح می‌کند «قاعده ۷۱(ت) مقررات آیین دادرسی و ادله دیوان در خصوص امکان ارائه شواهد و ادله از طریق ویدئوکنفرانس ارتباطی به امکان ادای شهادت ویدئویی ندارد، اما به سبب شرایط غیر معمولی که در حین رسیدگی وجود دارد، دیوان با یک رویکرد انعطاف‌پذیر تلاش می‌نماید تا در راستای اجرای عدالت، فرصت ارائه ادله از طریق ارتباط ویدئویی را برای طرف‌های رسیدگی

۱. دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق در حال حاضر فعالیتی ندارد و مجموعه‌ای به نام مکانیزم پیش‌بینی شده است که امور باقی‌مانده آن را رتق و فتق می‌کند (بیگ‌زاده، ۱۳۹۴: ۲۷).

فراهم نماید.^۱ همچنین، دیوان به این نتیجه رسید که «وکیل مدافع»^۲ توانسته نشان دهد که علت عدم تمایل شاهدان برای حضور در دادگاه، ترس از بازداشت بوده است^۳ و بر این اساس، دیوان اجازه داد تا ۱۱ شاهد از منطقه‌ای در یوگسلاوی سابق، شهادتشان را به صورت ویدئوکنفرانس به مقر دیوان در «لاهِه»^۴ ارائه نمایند (Ivkovic, 2004: 268). دیوان به همین بسنده نکرد و در ادامه، ویژگی‌های ماهوی و شکلی ادای شهادت ویدئویی را برشمرد. دیوان اعلام می‌کند تنها زمانی شهادت از طریق ویدئوکنفرانس را اجازه می‌دهد که برخی معیارهای مشخص از جمله اهمیت موضوع شهادت و ناعادلانه بودن حکم بدون استماع شهادت و ناتوانی یا بی‌میلی شاهد در مراجعه به دیوان اثبات گردد.^۵ دیوان در خصوص شرایط شکلی مربوط به نحوه انجام شهادت ویدئویی تصریح می‌کند که شهادت باید در یک مکان مناسب مثل سفارتخانه یا دادگاه ارائه شود تا شاهد به گفتن حقیقت ترغیب شود و «امنیت»^۶ و «شان»^۷ رسیدگی حفظ شود. همچنین شهادت باید به طور «ارادی»^۸ «آزادانه»^۹ و تحت نظارت «مأمور اجرا»^{۱۰} ادا شود و شاهد پیش از ادای شهادت،

1. Prosecutor v. Dusko Tadic, Case No. IT-94-1-T, Decision on the Defence Motions to Summon and Protect Defence Witnesses, and on the Giving of Evidence by Video-Link (ICTY, June 25, 1996), para. 18.

2. Defense counsel.

3. Prosecutor v. Dusko Tadic, Case No. IT-94-1-T, Decision on the Defence Motions to Summon and Protect Defence Witnesses, and on the Giving of Evidence by Video-Link (ICTY, June 25, 1996), para. 19.

4. Hague. لاهه یکی از شهرهای کشور هلند است.

5. Prosecutor v. Dusko Tadic, Case No. IT-94-1-T, Decision on the Defence Motions to Summon and Protect Defence Witnesses, and on the Giving of Evidence by Video-Link (ICTY, June 25, 1996), para. 19.

دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق یک شرط دیگر نیز در قضیه «بلاسکیچ» به سه شرط مزبور افزود که بر مبنای آن نباید به واسطه ادای شهادت ویدئویی، به حق متهم نسبت به مواجهه با شاهد لطمه ای وارد آید (Calvo-Goller, 2006: 75).

6. Safety.

7. Solemnity.

8. Voluntarily.

9. Freely.

10. Presiding officer.

سوگند یاد کند و آگاه شود که اظهارات نادرستش می‌تواند مجازات او را به دنبال داشته باشد و در نهایت اینکه فناوری مورد استفاده باید شامل «صفحه نمایش»^۱هایی باشد تا قضات، متهم، پرسش‌کننده و شاهد بتوانند همدیگر را به طور واضح مشاهده کنند.^۲ دادگاه با پیش‌بینی این شرایط سخت، دامنه استفاده از شهادت ویدئویی را محدود و محدودتر کرد.^۳ دیوان در قضیه «کوپرسکیچ»^۴ تصریح می‌کند که این نوع ادای شهادت تنها باید به عنوان استثنایی در قبال این اصل کلی تلقی گردد که شهادت باید به طور مستقیم و به وسیله دادگاه استماع شود (Weber, 2010: 153) و در قضیه «گووکا»^۵ اعلام می‌کند که این استثنا صرفاً در صورت رضایت طرف‌های رسیدگی قابل اجراست.^۶ در قضیه «دلایچ» مجدداً این موضوع مورد توجه قرار می‌گیرد (Boas, 2001: 47). دیوان بیان می‌کند هدف از اصل کلی لزوم حضور فیزیکی شاهد در دادگاه، تضمین مواجهه میان شاهد و متهم و مشاهده وضعیت شاهد از سوی قضات به هنگام ادای شهادت است؛ البته استثنائاتی از جمله ارتباط از طریق ویدئوکنفرانس در این خصوص متصور است.^۶

1. Monitor.
 2. Prosecutor v. Dusko Tadic, Case No. IT-94-1-T, Decision on the Defence Motions to Summon and Protect Defence Witnesses, and on the Giving of Evidence by Video-Link (ICTY, June 25, 1996), para. 22.
 3. Bantekas & Nash, 2003: 305.
 4. Prosecutor v. Vlatko Kupreskic and Others, Case No. IT-95-16-AR73, Appeals Decision on Appeal by Dragan Pasic against Ruling to Proceed by Deposition (15 July 1999), p. 3.
 5. Prosecutor v. Kvočka and Others, Case No. IT-98-30-PT Decision to Proceed by Way of Deposition Pursuant to Rule 71, para. 15. November 1999.
 6. Prosecutor v. Zejnil Delalic and Others, Case No. IT-96-21-T, Decision on the Motion to Allow Witnesses K, L and M to Give Their Testimony By Means of Video-Link Conference (May 28, 1997), paras. 14-15.
- دیوان حدود ۱۳ سال بعد در قضیه «گوتوینا»^۷ خاطر نشان می‌کند که عدم حضور فیزیکی شاهد ضمن اینکه هیچ صدمه مادی به متهم وارد نمی‌کند، حق متهم برای مواجهه با شاهد را نیز رعایت می‌کند (Prosecutor v. Ante Gotovina, Case No. IT-06-90-T, Reasons for Decision Granting Prosecution's Motion to Cross-Examine Four Proposed Rule 92 bis Witnesses and Reasons for Decision to Hear the Evidence of Those Witnesses via Video-Conference Link (ICTY, Nov. 3, 2009), para. 8).

دیوان که به سبب سکوت مقررات آیین دادرسی و ادله خود در خصوص امکان ادای شهادت ویدئویی مجبور بود تا در هر قضیه با تفسیر متفاوتی که از قواعد دیوان -از جمله قاعده ۷۱- ارائه می‌دهد، این امر را از مقررات آیین دادرسی و ادله‌اش استخراج نماید، در سال ۲۰۰۷ میلادی با اصلاح و افزوده شدن قاعده ۸۱ مکرر به مقررات آیین دادرسی و ادله، این اجازه را به طور صریح دریافت نمود. بر اساس قاعده مزبور، هنگامی که «منافع عدالت»^۱ اقتضا نماید، رسیدگی می‌تواند با ارتباط از طریق ویدئوکنفرانس پی‌گیری شود.^۲ به رغم عدم تعریف عبارت «منافع عدالت»، دیوان در رویه خود تا اندازه‌ای حد و مرز آن را تعیین نموده است.^۳ بر این اساس، سه معیار باید مورد توجه قرار گیرد: دیوان تنها زمانی شهادت از طریق ویدئوکنفرانس را می‌پذیرد که شاهد، «ناتوان»^۴ از حضور در دادگاه است یا دلایل مناسبی برای «عدم تمایل»^۵ به حضور دارد؛^۶ موضوع شهادت به اندازه‌ای با اهمیت است که در صورت عدم ارائه آن، نسبت به طرف

1. Interests of justice.
2. Rules of Procedure and Evidence of ICTY, U.N. Doc. IT/32 (Feb. 11, 1994), Rule 81 bis.
3. Prosecutor v. Radovan Karadzic, Case No. IT.95-5/18-T, Decision on Prosecution's Motion for Testimony to Be Heard via Video-Conference Link, paras. 5-6 (ICTY, June 17, 2010); Prosecutor v. Jovica Stanisic, Case No. IT-03-69-T, Decision on Prosecution Motions to Hear Witnesses by Video-Conference Link, para. 8 (ICTY, Feb. 24, 2010); Prosecutor v. Ante Gotovina, Case No. IT-06-90-T, Reasons for Decision Granting Prosecution's Motion to Cross-Examine Four Proposed Rule 92 bis Witnesses and Reasons for Decision to Hear the Evidence of Those Witnesses via Video-Conference Link, para. 7 (ICTY, Nov. 3, 2009); Prosecutor v. Dusko Tadic, Case No. IT-94-1-T, Decision on the Defence Motions to Summon and Protect Defence Witnesses, and on the Giving of Evidence by Video-Link, para. 19 (ICTY, June 25, 1996).
4. Unable.
5. Unwilling.
۶. دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق در قضیه «استانسیچ» تصریح می‌کند که دادستان به نحو مناسبی اثبات نموده که بر اساس گزارش پزشک، یکی از شاهدان به سبب وضعیت جسمانی نامساعد از سفر به لاهه ناتوان است و دو شاهد دیگر که بیش از ۷۵ سال دارند، دلیل موجه برای عدم انجام این سفر دارند (Prosecutor v. Jovica Stanisic, Case No. IT-03-69-T, Decision on Prosecution Motions to Hear Witnesses by Video-Conference Link (ICTY, Feb. 24, 2010), paras. 12-14).

درخواست کننده، ناعادلانه رفتار شده است و اینکه چنین شهادتی نباید به حق متهم برای مواجهه با شاهد خللی وارد آورد (Dutton, 2012: 1293). با این حال، دیوان در قضیه «گوتوینا» تصریح می کند با اینکه سه معیار مزبور می تواند به عنوان راهنماهایی در رابطه با تصمیم دیوان نسبت به پذیرش شهادت ویدئویی تلقی گردد، معیار اصلی تصمیم گیری، این مسئله است که آیا چنین اجازه ای با «منافع عدالت» سازگار خواهد بود یا خیر؟^۱ در واقع، پذیرش شهادت از طریق ارتباط ویدئویی با توجه به «واقعیت»^۲ های هر قضیه و به صورت «مورد به مورد»^۳ از سوی دیوان بررسی شده و بر اساس تشخیص و «صلاح دید»^۴ دیوان اجازه داده می شود.

۲-۲. دادگاه کیفری بین المللی روآندا

در اساسنامه و قواعد دادگاه کیفری بین المللی روآندا، قاعده خاصی در مورد پذیرش شهادت از طریق ارتباط ویدئویی وجود ندارد و حتی در مقررات آیین دادرسی و ادله دیوان صراحتاً ذکر شده که «شهود باید به صورت شخصی و در محضر دادگاه ادای شهادت کنند».^۵ اما دادگاه کیفری بین المللی روآندا - به مانند دادگاه کیفری بین المللی یوگسلاوی سابق - این امکان را در رویه خود مورد پذیرش قرار داده است. دیوان در رویه خود تصریح نموده است هنگامی که شهادت از طریق ویدئوکنفرانس برای تضمین امنیت شاهد ضروری است یا منافع عدالت اقتضا می کند، شهادت ویدئویی را می پذیرد. دیوان در قضیه «باگوسورا» و قضیه «نیزی پمانا» خاطرنشان می کند در احراز «منافع عدالت»، اهمیت موضوع شهادت، ناتوانی یا بی میلی شاهد

1. Prosecutor v. Ante Gotovina, Case No. IT-06-90-T, Reasons for Decision Granting Prosecution's Motion to Cross-Examine Four Proposed Rule 92 bis Witnesses and Reasons for Decision to Hear the Evidence of Those Witnesses via Video-Conference Link (ICTY, Nov. 3, 2009), para. 12.
2. Fact.
3. Case by case.
4. Discretion.
5. Rules of Procedure and Evidence of United Nations International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), Rule 90(A).

نسبت به حضور در دادگاه و دلایل شاهد در این خصوص باید مورد ارزیابی دیوان قرار گیرد.^۱ دیوان در قضیه «نیزی یمانا» می‌افزاید «هر طرف قضیه که درخواست ادای شهادت از طریق ارتباط ویدئویی را دارد، "بار اثبات"^۲ موارد مذکور را بر عهده دارد و او باید دیوان را متقاعد نماید که اگر اجازه ادای شهادت ویدئویی داده نشود، شاهد هرگز نخواهد توانست دانسته‌های خود را به سمع و نظر دیوان برساند».^۳ شرط اخیر حاکی از این است که همان‌طور که دیوان خود به این واقعیت اذعان داشته است^۴ - استماع شهادت از طریق ارتباط ویدئویی، یک حالت استثنایی است که تنها در صورت وجود ادله مناسب و دلایل مشروع پذیرفته می‌شود. بر این اساس، دیوان بر این نظر است که ادای شهادت از طریق ویدئوکنفرانس باید به عنوان «آخرین راه حل»^۵ مورد استفاده قرار گیرد. دیوان در قضیه «موانی» تصریح می‌کند زمانی که درخواست ادای شهادت از طریق ویدئوکنفرانس به دیوان ارائه می‌شود، دیوان این موضوع را بررسی می‌کند که آیا حضور مجازی شاهد به جای حضور فیزیکی آن، امکان و فرصت طرف‌های رسیدگی در خصوص ارزیابی شاهد را کاهش می‌دهد یا خیر؟^۶ دیوان در رابطه با مصادیق ناتوانی یا بی‌میلی شاهد نیز رویه قابل ملاحظه‌ای دارد. دیوان تصریح می‌کند که سن یا شرایط جسمی یا روحی نامساعد شاهد می‌تواند به عنوان شرایط استثنایی تلقی گردد.^۷

1. Prosecutor v. Bagosora, Case No. ICTR-98-41-T, Decision on the Prosecution Request for Testimony of Witness BT via Video-Link (TC) (Oct. 8, 2004), para. 8; Prosecutor v. Nizeyimana, Case No. ICTR-00-55C-T, Decision on Prosecutor's Extremely Urgent Motion for Testimony via Video-Link (Feb. 14, 2011), para. 5.
2. Burden of proof.
3. Prosecutor v. Nizeyimana, Case No. ICTR-00-55C-T, Decision on Prosecutor's Extremely Urgent Motion for Testimony via Video-Link (Feb. 14, 2011), para. 6.
4. Prosecutor v. Ndahimana, Case No. ICTR-2001-68-T, Decision on Defence Motion to Hear the Testimony of Witnesses BX7 and FB1 via Video Link (Feb. 25, 2011), para. 16.
5. Last Resort.
6. Prosecutor v. Muvunyi, Case No. ICTR-2000-55A-PT, Decision on Prosecution's Motion to Have Prosecution Witness NN Testify by Video-Link (Dec. 30, 2008), para. 2.
7. Prosecutor v. Bagosom and Others, Case No. ICTR-98-41-I, Decision on Prosecutor's Motion for Deposition of Witness OW (5 December 2001), para. 12.

قضیه «ریکوندو» که مدارک پزشکی یکی از شاهدان حاکی از آن بود که او بسیار مریض‌تر از آن است که بتواند از روآندا به «آروشا»^۱ (مقر دیوان) مسافرت کند و شاهد دیگر - که قبلاً نیز پس از شهادت در دیوان مورد حمله قرار گرفته و مجروح شده بود - نیز از عواقب حضور نزد دیوان واهمه داشت، دیوان شهادت از طریق ویدئوکنفرانس را در مورد هر دوی آن‌ها پذیرفت.^۲

به طور کلی، رویکرد دادگاه کیفری بین‌المللی روآندا نسبت به موضوع شهادت از طریق ارتباط ویدئویی نیز به مانند دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق یا حتی سختگیرانه‌تر از آن بوده است. در قضیه «زیچ رانی رازو»، دادگاه کیفری بین‌المللی روآندا با اینکه دلایل شاهد در خصوص ترس نسبت به امنیت خود را می‌پذیرد، اعلام می‌کند که دیوان قادر است تا تدابیر امنیتی بالایی را برای تأمین امنیت او در آروشا اتخاذ نماید و از این رو، شاهد باید به صورت حضوری ادای شهادت کند.^۳ حتی در قضیه «نامی هیگو» نیز که در نهایت، ادای شهادت از طریق ارتباط ویدئویی مورد پذیرش دیوان قرار گرفت، دیوان قبلاً از طریق قانونی تلاش کرده بود تا با مذاکره با کارفرمای شاهد، شرایط حضور او در دیوان را فراهم نماید که البته کارفرما راضی به آن نشد.^۴ به رغم سختی در پذیرش شهادت ویدئویی، دیوان پس از پذیرش و ادای شهادت، آن را کافی قلمداد می‌نماید. دیوان در قضیه «ریکوندو»، پس از اینکه شهادت شهود را از طریق ویدئوکنفرانس استماع نمود، درخواست وکیل مدافع مبنی بر لزوم سفر کردن طرف‌های رسیدگی به روآندا برای ملاقات حضوری با شاهد را اقدامی

۱. Arusha (آروشا) نام شهری در کشور تانزانیا (Tanzania) است.

2. Prosecutor v. Rukundo, Case No. ICTR-2001-70-PT, Decision on the Prosecutor's Urgent Motion for Witnesses BPA and BLR to Give Testimony via Video-Link (Mar. 1, 2007), paras. 5, 13, 14.
3. Prosecutor v. Zigranyirazo, Case No. ICTR-2001-73-T, Decision on the Prosecution Joint Motion for Re-Opening Its Case and for Reconsideration of the 31 January 2006 Decision on the Hearing of Witness Michel Bagaragaza via Video-Link (Nov. 16, 2006), para. 24.
4. Prosecutor v. Nchamihigo, Case No. ICTR-2001-63-T, Decision on the Prosecution Motion to Hear the Testimony of Witness LM by Video-Link (Jan. 25, 2007), paras. 5-6.

غیر ضروری تلقی نمود.^۱

۳-۲. دیوان کیفری بین‌المللی

برای نخستین بار در مقررات آیین دادرسی و ادله یک دادگاه بین‌المللی، ادای شهادت از طریق ویدئوکنفرانس در مقررات آیین دادرسی و ادله دیوان کیفری بین‌المللی مورد پذیرش قرار گرفت. بر اساس قاعده ۶۷(۱)(۳) مقررات آیین دادرسی و ادله دیوان کیفری بین‌المللی، دیوان پس از احراز دو شرط ممکن است اجازه شهادت ویدئویی یا صوتی را بدهد: فناوری مورد استفاده این قابلیت را داشته باشد که امکان ارزیابی شاهد در حین ادای شهادت را برای دیوان، «دادستان»^۲ و وکیل مدافع فراهم کند؛ و اینکه شعبه رسیدگی کننده -با کمک «دفتر شعبه»^۳- اطمینان حاصل نماید که مکان ادای شهادت برای اظهار واقعیت و رعایت امنیت، «رفاه»^۴ جسمی و روانی، شأن و «کرامت»^۵ و «حریم خصوصی»^۶ شاهد، مساعد است.^۷ همان طور که مشخص است، در دیوان کیفری بین‌المللی در خصوص پذیرش شهادت از راه دور بسیار منعطف‌تر از دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق و دادگاه کیفری بین‌المللی رواندا عمل شده است. دلایل متعددی در این خصوص قابل ذکر است. دلیل اصلی این انعطاف، رشد قابل ملاحظه فناوری‌های نوین در زمان فعالیت دیوان کیفری بین‌المللی -در مقایسه با دادگاه‌های یوگسلاوی و رواندا- است. البته دلایل حقوقی نیز وجود دارد. نخست اینکه دولت‌های طرف اساسنامه دیوان صرفاً متعهد هستند که شهادت شهود -با گرفتن «قسم»^۸ از شاهد- را در سرزمین خود

1. Prosecutor v. Rukundo, Case No. ICTR-2001-70-PT, Decision on the Prosecutor's Urgent Motion for Witnesses BPA and BLR to Give Testimony via Video-Link (Mar. 1, 2007), para. 15.
2. Prosecutor.
3. Registry.
4. Well-being.
5. Dignity.
6. Privacy.
7. Rules of Procedure and Evidence of International Criminal Court, art. 67(1)(3).
8. Oath.

تسهیل نمایند^۱ و نمی‌توان شهود را برای سفر به لاهه مجبور کرد (Gray, 2004: 311). افزون بر این، دیوان که برای مبارزه با «بی‌کیفرمانی»^۲ مرتکبان شدیدترین جنایاتی که علیه «جامعه بین‌المللی در کل»^۳ ارتکاب یافته، تشکیل شده است،^۴ نباید با سختگیری‌های شکلی، مانع شهادت شهود علیه این مرتکبان و در نتیجه عدم مجازات آن‌ها شود.

علاوه بر شرایط آسانی که در خصوص پذیرش شهادت از طریق ارتباط ویدئویی پذیرفته شده است، دیوان دو ابتکار بدیع و قابل توجه در این خصوص دارد. نخست اینکه در دیوان کیفری بین‌المللی، شهادت صوتی از راه دور نیز مورد پذیرش قرار گرفته است. در واقع می‌توان تصور کرد که یک شاهد بتواند از «تلفن همراه»^۵ خود، شهادتش را به دیوان ارائه نماید که این رویکرد، انتقادات قابل تأملی را در خصوص نقض اصل لزوم مواجهه شاهد و متهم مطرح می‌کند. نوآوری بعدی مربوط به ماده ۶۹(۲) اساسنامه دیوان می‌شود که حتی شهادت ویدئویی یا صوتی از قبل ضبط‌شده نیز -تحت شرایطی- مورد پذیرش دیوان قرار خواهد گرفت (Cryer & Others, 2007: 384).

دیوان این صلاحدید وسیع را حتی در عمل نیز برای خود مورد تصریح قرار داده است. دیوان در قضیه «لوبانگا» تصریح می‌کند که اجازه شهادت از طریق ویدئوکنفرانس تنها محدود به شرایطی نیست که شاهد ناتوان یا بی‌میل از حضور در دادگاه باشد، بلکه دیوان ممکن است در این راستا طیف گسترده‌ای از عوامل را مورد توجه قرار دهد.^۶ دیوان در رویه خود در خصوص پذیرش شهادت از راه دور، بسیار آسان گرفته است. در قضیه «لوبانگا» استدلال جالبی در خصوص پذیرش شهادت از راه دور در دیوان مطرح شد، مبنی بر اینکه اگر شاهد که در «ایتوری»^۷ کنگو زندگی

1. Rome Statute of the International Criminal Court 1998, art. 93(1)(b).
2. Impunity.
3. International community as a whole.
4. Rome Statute of the International Criminal Court 1998, Preamble.
5. Mobile.
6. Prosecutor v. Lubanga Dyilo, Case No. ICC-01/04/01-06, Redacted Decision on the Defence Request for a Witness to Give Evidence via Video-Link (Feb. 9, 2010), paras. 3, 14-16.
7. Ituri.

می‌کند، مجبور به مسافرت به کشور هلند شود، به سبب عدم آشنایی با اصول اولیه زندگی در اروپا و مشکلاتش در تطابق با شرایط جدید، دچار پریشانی خواهد شد (McCausland, 2010: 502). همچنین در قضیه «بمبا گومبا» دیوان ادعای وکیل مدافع را مبنی بر اینکه در موارد بیماری، اجازه شهادت از راه دور تنها محدود به مواردی است که شاهد از سفر منع شده است، رد نمود.^۱

۲-۴. دادگاه ویژه سیرالئون

در مقررات آیین دادرسی و ادله دادگاه ویژه سیرالئون - به مانند مقررات آیین دادرسی و ادله دیوان کیفری بین‌المللی - شهادت از راه دور پذیرفته شده است. بر این اساس، شهادت می‌تواند به صورت مستقیم در دادگاه یا از طریق «وسایل ارتباطاتی»^۲ از جمله ویدئو یا «تلویزیون مدار بسته»^۳ ارائه گردد.^۴ در قضیه «تیلور» در دادگاه سیرالئون، استدلال جالبی در خصوص ادای شهادت از طریق ویدئوکنفرانس مطرح گردید. در این قضیه ادعا شد که بر اساس قاعده ۸۵ مقررات آیین دادرسی و ادله، ادای شهادت از طریق ویدئوکنفرانس، اصل است و طرف مخالف با درخواست باید ثابت نماید که چرا نباید به شاهد چنین اجازه‌ای داده شود. دیوان این استدلال را نمی‌پذیرد و اعلام می‌کند با اینکه مقرر مزبور هیچ پیش‌شرطی را برای شهادت ویدئویی ذکر نمی‌کند، این ماده و سایر قواعد دیوان، نشان‌دهنده این ترجیح عمومی است که شهود باید به طور مستقیم در محضر دادگاه ادای شهادت کنند.^۵ در قضیه مزبور، دادگاه برخی از شرایط شکلی شهادت از طریق ویدئوکنفرانس را مورد اشاره

1. Prosecutor v. Bemba Gombo, Case No. ICC-01/05-01/08-947, Redacted Decision on the "Request for the Conduct of the Testimony of Witness CAR-OTP-WWWW-0108 by Video-Link", (Oct. 12, 2010), paras. 5-15.

2. Communications media.

3. Closed-circuit television.

4. Rules of Procedure and Evidence of the Special Court for Sierra Leone SCSL, art. 85(D).

5. Prosecutor vs. Charles Ghankay Taylor, Case No. SCSL-03-01-PT-217, Decision on Prosecution Motion to Allow Witnesses to Give Testimony by Video-Link, paras. 22-27.

قرار می‌دهد. بدین ترتیب که حضور مأمور دادگاه در مکان ادای شهادت برای نظارت و مطلع نمودن شاهد از وظایفش ضروری است و دادگاه حضور نمایندگان طرف‌های رسیدگی را نیز در این مکان اجازه خواهد داد. همچنین شاهد نیز باید بتواند قضاوت، متهم و پرسش‌کننده را از صفحه نمایش مشاهده کند.^۱

در دادگاه سیرالئون نیز به مانند دیوان کیفری بین‌المللی، پذیرش شهادت از طریق ویدئوکنفرانس مشمول شرایط سختگیرانه‌ای نشده است. البته دادگاه سیرالئون با ارائه یک استدلال هوشمندانه در قضیه «سزی»، صلاحیت گسترده‌ای را در خصوص پذیرش شهادت از طریق ویدئوکنفرانس برای خود در نظر می‌گیرد. در قضیه مزبور، بر این نکته تأکید می‌شود که دادگاه سیرالئون متمایز از دو دادگاه یوگسلاوی و روانداست، به این سبب که در کشوری تشکیل شده است که جرایم ادعایی، ارتکاب یافته است.^۲ بنابراین باید تدابیر حمایتی بیشتری برای حمایت از شهود - از جمله عدم افشای نام و استفاده از «نام مستعار»^۳ برای آن‌ها - اتخاذ نماید (McLaughlin, 2007: 198-199) و ادای شهادت از طریق ارتباط ویدئویی و از مکانی خارج از دادگاه، امنیت بیشتری برای شهود فراهم می‌کند.^۴

نتیجه‌گیری

رویه دادگاه‌های کیفری بین‌المللی که با هدف استقرار عدالت و در راستای مقابله با بی‌کیفرمانی - که از عوامل تهدیدکننده صلح و امنیت بین‌المللی به شمار می‌رود - تشکیل

1. Prosecutor v. Charles Ghankay Taylor, Case No. SCSL-03-1-T, Decision on Public Prosecution Motion to Allow Witness TF1-303 to Give Testimony by Video-Link, 3.
۲. در قضیه «سزی»، دادگاه سیرالئون شهادت از طریق ویدئوکنفرانس را به این سبب که شاهد به تازگی وضع حمل کرده بود، پذیرفت (Prosecutor v. Charles Ghankay Taylor, Case No. SCSL-03-1-T, Decision on Public Prosecution Motion to Allow Witness TF1-303 to Give Testimony by Video-Link (Nov. 18, 2008)).
3. Pseudonyms.
4. Prosecutor v. Issa Hassan Sesay, Case No. SCSL-2004-15-T, Decision on Prosecution Motion for Modification of Protective Measures for Witnesses (SCSL Trial Chamber 5 July 2004).

شده‌اند، نشان می‌دهد که آن‌ها هرگز عدالت را قربانی «فرمالیسم حقوقی»^۱ ننموده‌اند و حتی در مواردی که «سند مؤسس»^۲ و قواعد رسیدگی آن‌ها، هیچ اجازه‌ای در خصوص پذیرش شهادت از طریق ارتباط ویدئویی به آن‌ها نداده است (عملکرد دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق در قضیه تادیچ) یا هنگامی که مقررات آیین دادرسی و ادله، ادای شهادت حضوری را ضروری قلمداد نموده است (عملکرد دادگاه کیفری بین‌المللی رواندا)، شهادت از طریق ویدئوکنفرانس را در عمل مورد پذیرش قرار داده‌اند. البته در آغاز راه، استفاده از فناوری‌های نوین برای ادای شهادت به آسانی مورد پذیرش دادگاه‌های بین‌المللی قرار نمی‌گرفتند؛ اما در ادامه، فناوری‌ها خود را به این دادگاه‌ها تحمیل نمودند. در قضیه تادیچ به عنوان نخستین پرونده‌ای که در یک دادگاه کیفری بین‌المللی امکان ادای شهادت از طریق ویدئوکنفرانس مورد بحث قرار گرفت، دیوان ارزش پایینی برای این شیوه از ادای شهادت در نظر می‌گیرد و اعلام می‌کند که اگرچه ارزش اثباتی شهادت ویدئویی بالاتر از شهادت کتبی است، اما وزن پایین‌تری در مقایسه با شهادت در محضر دادگاه دارد.^۳ اما گذشت زمان سبب شد تا دیوان از نظر خود برگردد و در قضیه «گوتوینا» دقیقاً برعکس اظهار نظر سابق خود را بیان کند: شهادت از طریق ویدئوکنفرانس باید دارای ارزش اثباتی بیشتری نسبت به شهادت ارائه‌شده در دادگاه تلقی گردد.^۴

1. Legal formalism.
2. Constituent instrument.
3. Prosecutor v. Dusko Tadic, Case No. IT-94-1-T, Decision on the Defence Motions to Summon and Protect Defence Witnesses, and on the Giving of Evidence by Video-Link (ICTY, June 25, 1996), para. 21.
دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق، پایین بودن ارزش اثباتی شهادت ویدئویی نسبت به شهادت در دادگاه را در قضیه «دلالیچ» (Prosecutor v. Zejnil Delalic and Others, Case No. IT-96-21-T, Decision on the Motion to Allow Witnesses K, L and M to Give Their Testimony by Means of Video-Link Conference (28 May 1997), para. 18) مورد تأکید مجدد قرار داد (Schabas, 2006: 475).
4. Prosecutor v. Ante Gotovina, Case No. IT-06-90-T, Reasons for Decision Granting Prosecution's Motion to Cross-Examine Four Proposed Rule 92 bis Witnesses and Reasons for Decision to Hear the Evidence of Those Witnesses via Video-Conference Link (ICTY, Nov. 3, 2009), para. 8.

در واقع، علاوه بر اینکه متناسب با رشد فناوری در طول زمان، دادگاه‌های بین‌المللی جدید التأسيس - مثل دادگاه ویژه سیرالئون^۱ - تمایل بیشتری به کاربرد فناوری‌های نوین در استماع شهادت شهود دارند، دادگاه‌های بین‌المللی قدیمی‌تر نیز در رویه جدید خود رویکرد منعطف‌تری نسبت به این موضوع اتخاذ نموده‌اند؛ برای مثال، دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق که در سال ۱۹۹۶ در قضیه تادیچ، شرایط سختگیرانه‌ای را در این خصوص برشمرده بود، در قضیه «گوتوینا» در سال ۲۰۰۹، فناوری ویدئوکنفرانس را به عنوان یکی از عوامل توانمندی دیوان توصیف نمود: «ابزارهایی مثل ویدئوکنفرانس، شعبه دادگاه را تا محل زندگی شاهد امتداد می‌دهند»^۲، و در همین قضیه، صرفاً به سبب لزوم «رسیدگی سریع»^۳ و «به اختیار خود»^۴ شهادت را از طریق ارتباط ویدئویی استماع نمود.^۵

۱. به عنوان یک موضوع بدیع، در مقررات آیین دادرسی و ادله دادگاه سیرالئون مقرر شده است که اگر متهم از دادگاه اخراج شد، باید شرایطی فراهم گردد تا - در صورت امکان - او بتواند جریان رسیدگی را از طریق ارتباط ویدئویی دنبال نماید (Rules of Procedure and Evidence of Special Court for Sierra Leone (SCSL), rule 80)

2. Prosecutor v. Ante Gotovina, Case No. IT-06-90-T, Reasons for Decision Granting Prosecution's Motion to Cross-Examine Four Proposed Rule 92 bis Witnesses and Reasons for Decision to Hear the Evidence of Those Witnesses via Video-Conference Link (ICTY, Nov. 3, 2009), para. 8.
3. Expeditious trial.
4. Proprio motu.
5. Prosecutor v. Ante Gotovina, Case No. IT-06-90-T, Reasons for Decision Granting Prosecution's Motion to Cross-Examine Four Proposed Rule 92 bis Witnesses and Reasons for Decision to Hear the Evidence of Those Witnesses via Video-Conference Link (ICTY, Nov. 3, 2009), para. 12.

کتاب‌شناسی

۱. آخوندی، محمود، *آیین دادرسی کیفری*، تهران، دکتري حقوق بين الملل عمومي واحد علوم و تحقيقات تهران، ۱۳۶۸ ش.
۲. ابراهيم گل، عليرضا، «ابعاد شهادت در رسيدگي هاي كيفري بين المللي»، *مجله حقوقی بين المللی*، شماره ۳۷، ۱۳۸۶ ش.
۳. بيگ زاده، ابراهيم، *تفريعات درس حقوق بين الملل كيفري*، تهران، دکتري حقوق بين الملل عمومي واحد علوم و تحقيقات تهران، ۱۳۹۴ ش.
۴. تقی پور، عليرضا، «محدوديت هاي حق پرسش متهم از شاهد در قواعد دادرسي و رويه قضايي دادگاه هاي كيفري بين المللي»، *مجله فقه و حقوق اسلامي*، سال اول، شماره ۲، ۱۳۹۰ ش.
۵. تبلور، بي. دون، «آماده سازي شهود در حقوق بين المللي كيفري: آيا افزايش اختلافات شكلي در دادگاه هاي بين المللي كيفري مایه نگرانی است؟»، ترجمه منصور فرخ سيري، *ويژه نامه مجله حقوقی بين المللي*، ۱۳۸۹ ش.
۶. جلالی فراهانی، اميرحسين، «استنادپذيري ادله الكترونيكي در امور كيفري»، *مجله فقه و حقوق*، شماره ۱۵، ۱۳۸۶ ش.
۷. دميتس و ديونيسيوس، «نقش سامانه هاي اطلاعات در پيشگيري و كشف جرايم فراملي و بين المللي»، ترجمه سيدبهمن خدادادي و مهدي غلامپور، مقاله در: باتکاس، ايلياس و امانوئلا ميلوناكي، *رويکردهای جرم شناختی به حقوق بين المللي كيفري*، به كوشش حميدرضا نيكوكار، تهران، ميزان، ۱۳۹۷ ش.
۸. رضوی فرد، بهزاد و حسن فقيه محمدي، «رويکرد ديوان كيفري بين المللي در قبال فرايند آماده سازي شهود»، *پژوهشنامه حقوقی*، سال دوم، شماره ۲، ۱۳۹۰ ش.
۹. سادات ميدانی، سيدحسين، «پذيرش و اعتبار شهادت و شهادت كارشناسي در رويه ديوان بين المللي دادگستري»، *فصلنامه مطالعات حقوق عمومي*، دوره چهل و پنجم، شماره ۲، ۱۳۹۴ ش.
۱۰. مؤذن زادگان، حسنعلي و محمدرسول شايگان، «استنادپذيري و تحصيل ادله الكترونيكي در حقوق كيفري ايران»، *فصلنامه ديگاه هاي حقوق قضايي*، شماره ۴۸، ۱۳۸۸ ش.
۱۱. مهرافشان، عليرضا، «رسيدگي به اتهام از طريق ويدئوكنفرانس»، *مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شيراز*، دوره ششم، شماره ۴، ۱۳۹۳ ش.
۱۲. نژندی منش، هيبت الله و وحيد بدار، «نقش فضاي مجازي در مذاكرات و روابط بين المللي»، *فصلنامه آرمان حقوقی*، شماره ۱، ۱۳۹۶ ش.
13. Bantekas, Ilias & Susan Nash, *International Criminal Law*, 2nd Ed., United States, Cavendish Publishing, 2003.
14. Boas, Gideon, "Creating Laws of Evidence for International Criminal Law: The ICTY and the Principle of Flexibility", *Criminal Law Forum*, Vol. 12, 2001.
15. Calvo-Goller, Karin N. *The Trial Proceedings of the International Criminal Court: ICTY and ICTR Precedents*, Netherlands, Martinus Nijhoff Publishers, 2006.
16. Combs, Nancy Amoury, "Evidence", in: *Routledge Handbook of International Criminal Law*, William A. Schabas & Nadia Bernaz (Eds.), New York, Routledge, 2011.
17. Cryer, Robert & Hakan Friman & Darryl Robinson & E. Wilmschurst, *An Introduction*

- to *International Criminal Law and Procedure*, Cambridge University Press, 2007.
18. De Smet, Simon, "A structural analysis of the role of the Pre-Trial Chamber in the fact-finding process of the ICC", in: *The Emerging Practice of the International Criminal Court*, Carsten Stahn & Göran Sluiter (Eds.), Netherlands, Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
 19. Dutton, Yvonne M., "Virtual Witness Confrontation in Criminal Cases A Proposal to Use Videoconferencing Technology in Maritime Piracy", *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 45, 2012.
 20. Gray, Kevin R., "Evidence Before the ICC", in: *The Permanent International Criminal Court: Legal and Policy Issues*, Dominic McGoldrick & Peter Rowe & Eric Donnelly (Eds.), North America, Hart Publishing, 2004.
 21. Ivkovic, Sanja Kutnjak, "Justice by the international criminal tribunal for the former Yugoslavia", *Stanford Journal of International Law*, Vol. 37, 2004.
 22. Jackson, Sheryl, "Court-Provided Trial Technology: Efficiency and Fairness for Criminal Trials", *Common Law World Review*, Vol. 39, 2010.
 23. Lorenz, Frederick & Kelly Paradis, "Evidentiary Issues in Piracy Prosecution", in: *Prosecuting Maritime Piracy: Domestic Solutions to International Crimes*, Michael P. Scharf & Michael A. Newton & Milena Sterio (Eds.), New York, Cambridge University Press, 2005.
 24. McCausland, Julieta Solano, "Enrique Carnero Rojo, Developments at the International Criminal Court", *Law and Practice of International Courts and Tribunals*, Vol. 9, 2010.
 25. McLaughlin, Colin T., "Victim and Witness Measures of the International Criminal Court: A Comparative Analysis", *Law and Practice of International Courts and Tribunals*, Vol. 6, 2007.
 26. Schabas, William A., *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute*, 2nd Ed., New York, Oxford University Press, 2016.
 27. Id., "International Criminal Tribunals: A Review of 2007", *Northwestern University Journal of International Human Rights*, Vol. 6, 2008.
 28. Id., *The UN International Criminal Tribunals: The Former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone*, New York, Cambridge University Press, 2006.
 29. Weber, Romana, "Witness Protection at International Criminal Tribunals: Previous Experiences as Lessons for the Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia", *City University of Hong Kong Law Review*, Vol. 2, 2010.
 30. Zakerhossein, Mohammad Hadi & Anne-Marie De Brouwer, "Diverse Approaches to Total and Partial in Absentia Trials by International Criminal Tribunals", *Criminal Law Forum*, Vol. 26, 2015.

